

BUXORO SHAHRINING VUJUDGA KELISHI. SHAHAR ARKINING BARPO ETILISHI.

Muzaffarova Zarina Jalol qizi.

Osiyo xalqaro universiteti tarix yo'nalishi talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11096035>

Anontatsiya. Ushbu maqola qadimiy Buxoro shahrida olib borilgan tadqiqotlar, shaharning paydo bo'lishi, Tarixiy yozma manbalar va tadqiqotlar haqida ma'lumotlar beradi.

Kalit so'z: Toqi Zargaron, Mir Arab madrasasi, Minorai Kalon, Masjidi Kalon Zarirud, Poykand, Ark, "Xazoin ul-ulum", "Darvozayi g'uriyon" Ko'xandiz.

СОЗДАНИЕ ГОРОДА БУХАРЫ. СТРОИТЕЛЬСТВО ГОРОДСКОЙ АРКИ.

Аннотация. В данной статье представлены сведения об исследованиях, проводимых в древнем городе Бухаре, возникновении города, исторических письменных источниках и исследованиях.

Ключевое слово: Таки Заргарон, Медресе Мир Араб, Башня Калон, Мечеть Калон Зарируд, Пойканд, Арк, «Хазайн ул-Улум», «Дарвазай Гурян» Кохандыз.

CREATION OF THE CITY OF BUKHARA. CONSTRUCTION OF THE CITY ARCH.

Abstract. This article provides information about research conducted in the ancient city of Bukhara, the emergence of the city, historical written sources and research.

Key word: Taqi Zargaron, Mir Arab Madrasa, Kalon Tower, Kalon Zarirud Mosque, Poykand, Ark, "Khazain ul-Ulum", "Darvazai Ghuryan" Kokhandiz.

Kirish

Buxoro va uning qadim tarixi asrlar davomida ulkan Sharqning ilmu ma'rifat va dinu e'tiqod markazlaridan biri sifatida jahonga dong'i ketgan qadimiy shaxardir, u o'tmishda savdo-sotiq, madaniy aloqalar jihatidan Turonu Turkistonning mashhur Balh Hirot, Marv, Samarkand, Termiz, Nasaf, Qarshi, Choch, va Xorazm shaharlari qatoridan joy oladi.

O'rta asrlarda Buxoro Movarounnahrning yirik savdo-sotiq, hunarmandchilik va ma'muriy markazlaridan biri bo'lib, yaqin va o'rta Sharq mamlakatlarini Hindiston va Xitoy bilan bog'lagan qadimiy xalqaro yo'li - «Buyuk ipak yo'li» ana shu shahar orqali o'tgan.

Mashhur jahongirlarning zafarli yurishlarida g'arb yo'li sifatida xam xizmat qilgan.

Asosiy qism

Zarafshon vodiysining quyi qismiga joylashgan Buxoro vohasi paydo bo'lishi to'g'risida poleogeografik mulohazalarda ilk o'rta asrlardayoq daryo vodiylari shakllanishi va bu jarayonda suv manbalarining tabiiy roli haqida etarli va aniq tushunchaga ega bo'linganligidan dalolat beradi.

Qizig'i shundaki, bundan qariyb ming yil avval bu fikr naqadar to'g'ri ekanligini o'lkada olib borilgan gidrogeologik va arxeologik tadqiqotlar tasdiqlab berdi.

Arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, uzoq o'tmishda Zarafshon daryosining quyi o'zanlaridan biri hali ko'hna Buxoro vujudga kelmasdan avval, hozirgi vaqtda qad ko'tarib turgan Ulug'bek va Abdulazizxon madrasalari, Toqi Zargaron, Mir Arab madrasasi, Minorai Kalon va Masjidi Kalon kabi me'morchilik obidalari bo'y cho'zgan zamin o'rnidan oqib o'tgan.

Bu daryo o'zanining kengligi 100-120 metrga borgan, ilk o'rta asr yozma manbalarida u "Zarirud" yoki "Rudizari Buxoro" nomlari bilan tilga olingan. Bu o'zanning toshqin suvlari qadim

zamonlardan Poykand shahrigacha etib borgan. Bu koʻhna oʻzanning daryovoti va tevarak-atrofini qoplab yotgan qalin butazor va tuqaylarning asriy chirindilaridan Buxoro shahri ostida torf qatlamlari hosil boʻlgan.

Arxeologik tadqiqotlar shuni aniqlab berdiki, Buxoro shahri dastavval qadimgi Zarirud oʻzanining ikki sohilida alohida-alohida joylashgan uchta mustaqil qishloq shaklida qad koʻtargan.

Ulardan biri daryoning oʻng sohilida hozirgi Arkning oʻrnida boʻlgan, qolgan ikkitasi Masjidi Kalon, Minorai Kalon, Mir Arab madrasasi va Timi Abdullaxon arxitektura yodgorliklari yoʻnalishida, ilk oʻrta asrlardagi Buxoro shaxristoni oʻrnida, daryo oʻzanining ikki betida bir-biriga qarama-qarshi joylashgan ekan.

Arkda olib borilgan qazish ishlarining natijalarini gʻoyat samarali boʻldi. Eng muhimi, arkni oʻrganish tarixida birinchi marotaba uning qadimgi quyi zaminigacha kovlab tushildi.

Shaharning bu qadimgi qismi ostida hosil boʻlgan madaniy qatlamning umumiy qalinligi 20 metrdan oshiqroq boʻlib, uning ostki qatlamidan kovlab olingan arxeologik topilmalarning eng koʻhnasi miloddan avvalgi IV asr oxiri va III asr boshlariga mansub edi. Moddiy madaniyat izlari orasida 15,5 metr hamda 18,5 metrchuqurlikda kovlab ochilgan qadimgi ikki mudofaa devorlari qoldiqlarning topilishi shahar tarixini oʻrganishda ayniqsa, muhim ahamiyatga ega boʻldi. Birinchi mudofaa devori 2,5-3, ikkinchisi 2-2,5 metr balandlikda saqlangan. Yuqori qatlamdan topilgan devor milodning III-IV asrlarida, quyi qatlamdan topilgani esa milodgacha boʻlgan IV-III asrlarda paxsadan barpo etilgan.

Buxoroning qadimgi markaziy qismi, Arkdan sharqroqda, daryo boʻyida relefi jihatdan arkka nisbatan ancha-muncha pastroq erda joylashgan, maydoni 12-13 gektarga teng boʻlgan. Mir Arab madrasasining yaqinida olib borilgan qazishmalar chogʻida 4,5 metr chuqurlikda shaharning qadimgi mudofaa devori qoldiqlari qayd etildi. Paxsa hamda yirik hajmdagi xom gʻishtlardan urib chiqilgan bu qala devori 5-6 metr balandlikda saqlangan.

Devor poydevori ostida qolib ketgan madaniy qatlam va unda qayd etilgan arxeologik topilmalardan maʼlum boʻlishicha, bu qadimgi mudofaa inshooti milodning V-VI asrlarida qad koʻtargan. Buxoro shahrining barpo negizi boʻlgan uchinchi qishloq Zarirud oʻzanining soʻl qirgʻogʻida joylashgan boʻlib, u ham alohida mudofaa devori bilan oʻrab olingan. Maydoni 6-7 gektar. Bu nohiyada soʻnggi oʻrta asrlarda Buxoro qozikalonining saroyi va mahkamasi joylashgan boʻlgan. Qizigʻi shundaki, tadqiq qilingan 18 metrli madaniy qatlamning 9 metri miloddan avvalgi IV-I hamda milodning I-IV asrlarida hosil boʻlgan. Mazkur qatlamda qayd etilgan turli xil ashyoviy topilmalar yuqori sifatli shahar hunarmandchiligi mahsulotining qoldiqlarn boʻlib, ular bu erda qadimdan shaharning gavjum hunarmandchilik mahallalari joylashganidan guvohlik beradi.

Xullas, koʻp yillik arxeologik tadqiqotlar natijasida Zarafshon daryosi quyi oʻzanlaridan birining sohilida bir-biriga qarama-qarshijoylashgan uchta aloqida qishloq asosida Buxoro shahri barpo boʻlgani aniqlandi.

Bu viloyat oʻziga vaqtincha berib qoʻyilgan joy ekanligi tufayli, Siyovush bu erda oʻzidan bir yodgorlik qoldirishni istadi. Shunday qilib, u Buxoro hisorini bino qildi va koʻproq vaqt oʻsha joyda turar edi. Kimlardir u bilan Afrosiyob oʻrtasida yomon gap yurgizdi va natijada Afrosiyob uni oʻldirdi hamda ana shu hisorda sharqiy darvozadan kiraverishingda “Darvozayi gʻuriyon” deb atalgan somonfurushlar darvozasining ichkarisiga dafn etdilar. Shu sababli Buxoro otashparastlari

o'sha joyini aziz tutadilar va Siyovushga atab har bir erkak kishi har yili Navro'z kuni quyosh chiqishidan oldin o'sha joyda bittadan xo'roz so'yadi. Buxoro aholisi Siyovushning o'ldirilishiga bag'ishlab aytgan marsiyalari bo'lib, u barcha viloyatlarga mashhurdir. Kuychilar unga moslab kuy tuzganlar va qo'shiq qilib aytadilar. Qo'shiqchilar uni "otashparastlar yig'isi" deydilar. Bu gaplar bo'lganiga hozir uch ming yildan ortiqroq vaqt o'tdi.

Shunday qilib, mana shu rivoyatga ko'ra, bu hisorni Siyovush bino qilgan, ba'zilari esa Afrosiyob bino qilgan deganlar. So'ng bu hisor buzilib ketib, ko'p yillar vayronligicha qoldi.

Tug'shodaning otasi Bidun Buxorxudot taxtga o'tirganidan keyin, odam yuborib bu hisorni tuzattirdi, undagi qasrni ham u tuzattirdi va o'z nomini temirga yozdirib qasrning eshigiga mahkam o'rnatirdi. SHu xat bitilgan temirtarjimonning zamonigacha o'sha qasr eshigida mavjud edi. Lekin Ahmad ibn Muhammad ibn Nasrning aytishicha, Hisorni vayron qilganlarida u eshikni ham buzib yuborilgan¹.

Narshaxiy va Abul-Hasan Nishopuriy ma'lumotiga ko'ra, Bidun Buxorxudot u qasrni bino qilganida buzilib ketdi, qaytadan bino qilgan edilar, yana buzildi. U necha marta bino qilmasin yana vayron bo'laverdi. Hukamolarni yig'ib ulardan maslahat so'radilar. Ular bu qasrni osmondagi etti qaroqchi yulduzlari shaklida ettita tosh ustun ustiga qurishga qaror qildilar, shu shaklda qurilgandan keyin qasr buzilmadi². Ajoyib tomoni shuki, bu qasr bino qilingandan beri bunda hayot kechirgan hech bir podshoh mag'lubiyatga uchragan va aksincha hamisha g'alaba qozongan hamda bu qasrni bino qilganlaridan beri biror podshoh ham uning ichida o'lmagan.

Podshohning ajali etgan vaqtda biror sabab yuz berib u qasrdan tashqariga chiqqan va boshqa bir joyda vafot topgan-bu qasr bino qilinganidan to vayron bo'lgunicha shunday bo'lib kelgan.

X asrda bu hisor buzilib ketadi. Arslonxon uni yangilashga buyuradi va o'ziga turar joy qilib oladi hamda hisorni ma'lum shartlarga muvofiq idora qilib tursin uchun, ulug' bir amirni qutvol qilib tayinlaydi. Bu hisor xalq ko'zida zo'r e'tiborga ega bo'lgan.

Muhammad Narshaxiyning yozishicha, Buxoro xalqi Buxoro amiri bo'lib turgan Ahmad ibn Xolidan: "Shahrimiz atrofida devor bo'lishi kerak, toki biz kechasi darvozalarni berkitib, o'g'rilar va yo'lkesarlardan tinch bo'laylik", - deb iltimos qiladi. Shundan keyin u devor qurishga buyuradi va juda mustahkam devor qurib, minoralar barpo qildilar, darvozalar o'rnatdilar. Bu ish 849-850 yilda tamom bo'ldi. Har qachonki biror lashkar Buxoroga qasd qilsa, devorni qaytadan tuzatishar edi¹. Arslonxon, Mas'ud Qilich Tamg'achxon va Xorazmshoh Muhamad ibn Sulton Takash davrlarida ham Buxoro devorlari yangidan qurildi.

REFERENCES

1. Mirziyoev Sh. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz (uzbek va rus tillarida). –T.: O'zbekiston, 2016.
2. Mirziyoev Sh. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak (o'zbek va rus tillarida). –T.: O'zbekiston, 2017.
3. Mirziyoev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. –T.: O'zbekiston, 2017.

4. Bobohusenov, A. (2024). THE HISTORY OF THE STUDY OF ROCK PAINTINGS OF THE BUKHARA OASIS. *Modern Science and Research*, 3(2), 945–952. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/31281>
5. Bobohusenov, A. (2024). THE HISTORY OF THE STUDY OF ROCK PAINTINGS OF THE BUKHARA OASIS. *Modern Science and Research*, 3(2), 945–952. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/31281>
6. Bobohusenov, A. (2024). THE RESULTS OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH WORKS CARRIED OUT IN BACTRIA. *Modern Science and Research*, 3(2), 671–675. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/30363>
7. Bobohusenov, A. & Ganiyev, H. (2024). ORIGIN PROBLEMS OF SAK ARCHAEOLOGICAL CULTURE OF CENTRAL ASIA. *Modern Science and Research*, 3(2), 641–645
8. Ashurovich, B. A. (2024). Results of the Archaeological Research Works Carried Out in Bactria. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 4(3), 113–119. Retrieved from <https://www.inovatus.es/index.php/ejine/article/view/2686>
9. Bobohusenov, A. (2024). HISTORICAL GEOGRAPHY OF BUKHARA OASIS. *Modern Science and Research*, 3(2), 634–640. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/29429>
10. Akmal B. (2024). THE GREAT WALL OF THE EARLY MIDDLE AGES - KANPIRAK WALL. *Modern Science and Research*, 3(1), 694–698. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28381>
11. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHSINING ANTIK DAVRI SHISHA BUYUMLARI. *TADQIQOTLAR*, 25(2), 208–211. Retrieved from <http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/307>
12. Bobohusenov Akmal Ashurovich. (2023). THE MATERIAL CULTURE OF THE TOMBS OF THE ANCIENT AND EARLY MEDIEVAL PERIOD. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(11), 24–29. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue11-06>
13. Bobohusenov Akmal. (2023). ANTIK VA ILK O'RTA ASRLAR DAVRI MOZOR-QO'RG'ONLARI MODDIY MADANIYATI . *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 35(3), 65–70. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/10037>
14. Bobohusenov Akmal. (2023). ANTIK VA ILK O'RTA ASRLAR DAVRI MOZOR-QO'RG'ONLARI MODDIY MADANIYATI . *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 35(3), 65–70. Retrieved from <https://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/10037>
15. Tursunova, M., & Bobohusenov, A. (2023). QADIMGI VARAXSHA DEVORIY GANCH VA LOY BEZAKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 303–308. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026873>

16. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHSINING ANTIK DAVRI SHISHA BUYUMLARI. *TADQIQOTLAR*, 25(2), 208–211. Retrieved from <http://tadqiqotlar.uz/index.php/new/article/view/307>
17. Bobohusenov Akmal Ashurovich. (2023). VARAKHSHA MURAL GANCH AND CLAY PAINTINGS. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(12), 48–53. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue12-09>
18. Bobohusenov Akmal, & Naimov Ismat. (2023). BAQTRIYANING BRONZA DAVRI ARXELOGIYA YODGORLIKLARINING JOYLASHUVI VA MODDIY MADANIYATI. *Innovations in Technology and Science Education*, 2(8), 73–80. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/557>
19. Bobohusenov A. (2023). BUXORO VOHASINING ANTIK DAVRI YODGORLIKLARI. *SCHOLAR*, 1(28), 298–302. Retrieved from <https://researchedu.org/index.php/openscholar/article/view/5055>
20. Bobohusenov Akmal. (2023). BUXORO VOHASI QOYATOSH SURATLARINING DAVRIY TASNIFI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 29(1), 142–146. Retrieved from <https://newjournal.org/index.php/01/article/view/8667>
21. Gadayeva M. (2024). ABOUT THE HISTORY OF THE VEIL OR MEDIEVAL WOMEN'S DRESS. *Modern Science and Research*, 3(2), 1097–1103. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/29537>
22. Universiteti, G. M. M. O. X. (2023). UCHINCHI RENESANS DAVRIDA AJDODLARIMIZ MEROSINI ORGANISH ORQALI INTEGRATSION TA'LIMNI YANADA TAKOMILLASHTIRISH TAMOYILLARI: ЧАСТЬ 1 ТОМ 1 ИЮЛЬ 2023 год. Лучшие интеллектуальные исследования, 1(1), 11-16.
23. Gadayeva Mohigul Muxamedovna. (2023). HISTORY OF PATRIOTIC WOMEN . *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(12), 69–75. <https://doi.org/10.37547/ijhps/Volume03Issue12-12>
24. Gadayeva, M. (2023). THE UNIQUE SIGNIFICANCE OF MASTERING SOCIAL SCIENCES DURING THE DEVELOPMENT OF THE NEW UZBEKISTAN. *Modern Science and Research*, 2(10), 459–464. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/25292>
25. Gadayeva, M. (2024). EFFECTIVE WAYS TO USE THE "THOUGHTSTORM" METHOD ON THE THEME OF THE "EASTERN RENAISSANCE" ERA. *Modern Science and Research*, 3(1), 1024–1027. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28631>
26. Gadayeva, M. (2024). ATTACK ACTION. *Modern Science and Research*, 3(1), 1028–1033. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/28634>
27. Gadayeva M. (2023). ONE OF THE TIMURID QUEENS IS BIBIKHONIM. *Modern Science and Research*, 2(12), 749–754. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/27189>

28. Gadayeva Mohigul Muxamedovna. (2023). INNOVATSION TA`LIM-BUYUK KELAJAK POYDEVORI. World Scientific Research Journal, 17(1), 74–76. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/2767>